

Isaac Deutscher
Ryssland efter Stalin
Del 2 – Rysk övergång

Detta är kapitel 10 ur andra delen av Isaac Deutschers bok *Ryssland efter Stalin*^{*}, vars första engelska upplaga kom ut 1953. Den första delen är ett bokslut över Stalin-epoken, medan del 2 handlar om utvecklingen efter Stalins död, med utgångspunkt från de tendenser och motsättningar som fanns och verkade i Sovjet vid den tiden. I kapitel 10 diskuterar Deutscher de olika alternativa vägar som utvecklingen kan ta. Kapitlet är intressant och ger oss – som har facit i hand – en möjlighet att värdera hur väl Deutscher förutsåg utvecklingen.

För bokens första del (som är komplett), se: [Ryssland efter Stalin. Del 1](#)

Se även artikeln [Svar till kritiker](#), där Deutscher går i svaromål mot kritik av boken.

En del av noterna, en avslutande kort kommentar och lästips har lagts till av översättaren (Martin Fahlgren).

Innehåll

Kapitel 10. Framtidsutsikter: Inrikespolitiska frågor	2
Kommentar	10
Lästips	10

^{*} Hela boken (på engelska) finns på Marxists Internet Archive: [Russia After Stalin](#)

Kapitel 10. Framtidsutsikter: Inrikespolitiska frågor

Framtidsutsikterna för Ryssland efter Stalin kommer att avgöras av det nära samspelet mellan inhemska och utländska faktorer. Precis som en försämring av den internationella situationen kan bidra till uppkomsten av en militärdiktatur, kommer den inhemska utvecklingen att få ett starkt inflytande på utrikespolitiken. Det kan därför vara på sin plats att här reflektera över de olika riktningar i vilka den sovjetiska regimen kan utvecklas.

Det finns i stort sett tre möjliga utvecklingsvarianter:

- (a) återfall i den stalinistiska formen av diktatur;
- (b) militärdiktatur;
- (c) gradvis utveckling av regimen mot en socialistisk demokrati.

De förhållanden under vilka var och en av dessa varianter sannolikt kommer att förverkligas förtjänar att undersökas. En analys av dessa förhållanden leder till den allmänna slutsatsen att balansen mellan inhemska faktorer gynnar en demokratisk förnyelse av regimen. Ett långvarigt återfall i stalinism är högst osannolikt. Den viktigaste förutsättningen för en militärdiktatur skulle vara ett krigsliknande hot från väst. Det mest troliga alternativet tycks därför ligga mellan militärdiktatur och demokratisk utveckling.

De stora borgerliga revolutionerna, som på sätt och vis var föregångare till den ryska revolutionen, resulterade i upprättandet av militärdiktaturer. I det puritanska England och i Frankrike efter Jakobinerna uppstod dessa diktaturer bara några år efter revolutionens början. Sovjetregimen är långt framskriden i sitt fjärde decennium; men under hela denna tid har den bevarat sin karaktär som en civil, inte en militär, diktatur.

Innan vi går närmare in på framtidsutsikterna måste vi kortfattat ta upp huvudorsaken till denna skillnad mellan den ryska och de andra revolutionerna.

Varje stor revolution börjar som en bred folkrörelse, vars ledare strävar efter att upprätta ett regeringssystem som är mycket mer representativt och brett baserat än det som rådde under den gamla ordningen. Cromwell började med att försvara parlamentets rättigheter mot kronan. Den franska revolutionen representerade till en början alla ständer mot hovet. Den ryska revolutionen försökte upprätta ett styre med råd av arbetar-, bonde- och soldatdeputerade i stället för det tsaristiska enväldet och det politiska vakuum som rådde under Kerenskij-regimen.

Varje revolution besestrar den gamla ordningens försvarare, eftersom den åtnjuter ett massivt folkligt stöd. Men när inbördeskriget är slut uppstår ett tillstånd av trötthet, frustration och politisk apati. Å ena sidan förlorar den nya regeringen folkets stöd, å andra sidan är samhället oförmöget att styra sig självt. De gamla härskande klasserna förgörs eller skingras. De revolutionära klasserna är utmattade, splittrade, förvirrade och saknar politisk energi och vilja. Detta var tillståndet för medelklassen under de engelska och franska revolutionerna, och det var också tillståndet för den ryska arbetarklassen i början av 1920-talet.

Ett sönderfallande samhälle, nära randen till anarki, förmår inte skapa en stabil och representativ regering, revolutionär eller kontrarevolutionär. Eftersom det inte är i stånd att styra sig självt, det vill säga styras av sina valda representanter, kommer det med nödvändighet att styras av revolutionära "troninkräktare".

I ett sådant splittrat och politiskt amorft samhälle kan makten bara erövrats och utövas av en organisation som, gen om sin natur eller traditionens makt, har upprätthållit en hög grad av sammanhållning, disciplin och enad vilja. I det puritanska England och det termidorianska

Frankrike fanns det bara en sådan organisation: armén. Armén var därför förutbestämd att fungera som förvaltare och väktare av det postrevolutionära samhället. Cromwell var både revolutionens ledare och *Järnsidornas*¹ befälhavare. I denna dubbla roll förkroppsligade han revolutionens båda stadier: det representativa – parlamentariska stadiet – och makthungriga Protektoratets senare skede. I Frankrike skedde det en tydlig brytning mellan de två faserna, som representerades av olika män. Bonaparte, som inte hade spelat någon betydande roll i den första fasen, förkroppsligade den andra..

Även den ryska revolutionen utvecklades från en regering baserad på sovjeter till ett protektorat genom att annektera makten. Men i detta fall var det bolsjevikpartiet, inte armén, som var den tätt sammansvetsade, disciplinerade kår av män som, inspirerad av en enda vilja, kunde styra och ena den sönderfallande nationen. Något sådant parti hade inte existerat i tidigare revolutioner. Jakobinpartiet uppstod först under omvälvningens gång. Det var en del av det skiftande revolutionära tidvattnet, och det bröts upp och försvann vid tidvattnets ebb. Bolsjevikpartiet, å andra sidan, hade bildat en solid och centraliserad organisation långt före 1917. Detta gjorde det möjligt för det att göra revolution, vinna inbördeskriget och sedan, efter tidvattnets ebb, spela den roll som armén hade spelat på andra håll och genom ”annektering” säkra den efterrevolutionära regeringens stabilitet. Bolsjevikerna var ensamma om att med våld kunna organisera den splittrade och förvirrade nationen. Det var de som skapade, inspirerade och – vilket var ännu viktigare – övervakade Röda armén. Samma civila kår av män som hade stått i spetsen för revolutionen under den proletärt demokratiska perioden, fungerade således också som samhällets diktatoriska väktare under den utdragna fasen med en icke-representativ regering.

Partiet använde sig av de två viktigaste maktinstrumenten, den politiska polisen och armén. Den politiska polisen byggdes upp till ett så formidabelt instrument att armén inte behövde anlitas för att säkerställa en stabil regering. Armén har dock alltid funnits i bakgrunden som en potentiell motvikt till den politiska polisen. Partiet har säkrat sitt herravälde genom att hålla dessa två maktinstrument i schack. Var och en av dem hade en inneboende tendens att göra sig självständig, men varken armén eller polisen kunde hävda sin självständighet så länge partiet kunde använda den ena av dem för att undertrycka den andras maktbegär.

Kärnan i Stalins regeringsmekanik bestod i att balansera sin regim på dessa två stöttepelare. Men maktinstrumenten fungerar inte i ett vakuum. Deras betydelse och effektivitet beror i första hand på nationens moral. Den utsträckning i vilken en regim förlitar sig på våld för sin stabilitet står i omvänd proportion till det folkliga stöd som den åtnjuter. Det folkliga stödet, eller frånvaron av det, är därför det tredje och avgörande elementet i varje maktmekanism.

Malenkovs regering har slagit ett slag mot den politiska polisen.² Om slaget är effektivt måste det leda till en förändring av hela regimens struktur. En av dess två stöttepelare har försvagats, kanske krossats. Vid första anblicken rubbar detta regimens jämvikt och tenderar att öka betydelsen av den andra stöttepelaren – armén. Om partiet har berövat sig självt möjligheten att ställa den politiska polisen mot armén, kan armén bli den avgörande faktorn i inrikespolitiska frågor. Efter en försening på flera decennier kan den ryska revolutionen ännu gå in i sin bonapartistiska fas.

En sådan utveckling är dock endast möjlig om regeringen saknar tillräckligt folkligt stöd för att göra den relativt oberoende av de materiella maktmedlen. Endast om en regering som bygger på övertalning misslyckas är tvångsmedlen, deras respektive vikt och inbördes förhållande till varandra, av avgörande betydelse. En Bonaparte kan sträcka sig efter makten och

¹ Se svenska Wikipedia: [Järnsidorna](#)

² Syftar förmodligen på de ganska begränsade utrensningar som gjordes i april 1953 av vice säkerhetsministern Rjumina och ministern för statssäkerheten Ignatjev m fl i kölvattnet på ”läkarkomplotten”. Se följande avsnitt.

få sin ”18:e Brumaire” endast i ett land som styrs av ett ineffektivt direktorat, där oordning grasserar, missnöjet är utbrett och direktoratet är på febril jakt efter ”ett bra svärd”. Ingen armé kan ställa sig upp som en oberoende politisk kraft mot en regering som åtnjuter folkets förtroende. I inrikespolitiken liksom i kriget är förhållandet mellan moral och fysiska faktorer tre till ett.

Från dessa allmänna anmärkningar om maktens mekanik övergår vi nu till att undersöka de tre utvecklingsvarianter som är möjliga i Ryssland.

Återfall i stalinism

Det går inte att utesluta att den politiska polisen kommer att försöka återta sin tidigare ställning. Amnestidekretet och avslöjandet av ”läkarkomplotten”³ har varit viktiga steg i en intensiv kamp som fortfarande pågår. Medan dessa rader skrivs framträder nya tecken på dess omfattning. Den tidigare ministern för statssäkerhet i sovjetiska Georgien och flera höga tjänstemän vid ministeriet har arresterats och anklagats för brott mot medborgarnas konstitutionella rättigheter och för att ha pressat fram erkännanden. De lokala ledarna för partiet har avsatts för medhjälp.

De arresterade georgierna har uppenbarligen varit allierade och underordnade de inbitna stalinister som besegrades i Moskva. Men den besegrade fraktionen har sina allierade och underordnade i alla de sexton sovjetrepublikerna. Varje provinshuvudstad har haft sina Ignatjev och Rjumin som nu avsätts från sina ämbeten, förflyttas till fängelse och åtalas, inte som terrorister eller spioner, utan som män som är skyldiga till att ha kränkt medborgarnas konstitutionella rättigheter. Övergången från en regim till en annan genomförs således genom en rad åtgärder som är mer än bara en palatsrevolt och mindre än en verklig revolution.

På 1930-talet förespråkade Trotskij en ”begränsad politisk revolution” mot stalinismen. Han såg det inte som en fullfjädrad social omvälvning utan som en ”administrativ operation” som riktades mot cheferna för den politiska polisen och en liten klick som terroriserade nationen. Som så ofta var Trotskij tragiskt nog före sin tid och profetisk i sin framtidsvision, även om han inte kunde föreställa sig att Stalins närmaste medarbetare skulle agera i enlighet med hans plan. Det som Malenkovs regering nu genomför är just den ”begränsade revolution” som Trotskij förutsåg.⁴

Säkerhetspolisens inbitna anhängare kan fortfarande försöka samla sig och kämpa för att rädda sitt skinn. De kan slå tillbaka från provinserna och de kan försöka återta den mark som har förlorats i Moskva. De kan ha inflytelserika medarbetare och medbrottslingar inne i Kreml. De kan försöka få bort Malenkov och hans medarbetare, fördöma dem som avfällingar, hemliga trotskister-bucharinister och imperialistiska agenter och framställa sig själva som Stalins enda sanna och ortodoxa arvtagare.

Även om en sådan kupp skulle lyckas, vilket är osannolikt, skulle återupprättandet av stalinismen bara bli en kort episod. De motiv som fick män i Stalins omgivning att inleda en brytning med hans era skulle fortsätta att verka. Dessa motiv har sitt ursprung i nationens nuvarande tillstånd och behov och delas säkerligen av alltför många människor för att kunna besegras genom att några få personligheter avlägsnas. Även om Malenkov skulle bli mördad skulle andra fylla hans plats. Den politiska polisen är moraliskt isolerad. Den har alltid varit hatad

³ Läkarkomplotten var en påstådd konspiration i dåvarande Sovjetunionen 1952-1953 av ett antal läkare, varav de flesta var judiska. De påstods ha planerat att mörda ledare i Kreml genom att förgifta dem. Den 13 januari 1953 inleddes massarresteringar. (svenska Wikipedia). En grundlig redogörelse för Läkarkomplotten ges i boken *Stalins sista brott* av J Brent & V Naumov (2004).

⁴ Här är Deutscher väl optimistisk: Malenkovs ”politiska revolution” var inte särskilt djupgående. Chrusjtjov skulle senare en rikta fler angrepp mot stalinismen, men inte heller då försökte man gå grundligt tillväga.

och fruktad. Nu är den mer hatad och mindre fruktad än någonsin. Den har ingen chans att hävda sig mot den samlade styrkan hos folk, regering och parti.

Säkerhetspolisens inbitna anhängare kan naturligtvis göra gemensam sak med armén. Tecken på en tvetydig allians mellan dem och vissa militära ledare var tydligt synliga i incidenten med Kremls läkare i januari 1953. Men det har också funnits tecken på en splittring bland arméledarna. Det kan därför hända att det inte finns tillräckligt militärt stöd för en gemensam *kupp*. Men även om en sådan kupp skulle lyckas skulle resultatet bli upprättandet av en militärdiktatur, inte ett återupprättande av den ortodoxa stalinistiska regimen. Arméns prestige står högt och är intakt, medan polisens prestige är obotligt skadad. Polisen skulle bara kunna vara arméns juniorpartner, och kanske inte ens det – den skulle kanske bara kunna hålla i en rysk Bonapartes stigbygel.

Militär diktatur

Vi har redan nämnt den viktiga roll som vissa arméledare spelade under den senaste periodens politiska händelser. Det framgår av det officiella, och nu förnekade, uttalandet om Kreml-läkarnas komplot, som publicerades den 13 januari 1953. Uttalandet innehöll följande märkliga passage:

”De kriminella läkarna försökte *i första hand undergräva den ledande sovjetiska militärpersonalens hälsa, sätta dem ur spel och därigenom försvaga landets försvar*. De försökte sätta marskalk A.M. Vasilevskij, marskalk L. A. Govorov, marskalk I.S. Konev, armégeneral S.M. Sjtemenko, amiral G.E. Levjtjenko och andra ur spel. Arresteringen har emellertid omintetgjort de onda planerna och brottslingarna har inte lyckats uppnå sitt mål.” (Min kursivering – I.D.)

I kommunikén hävdades det också att läkarna hade orsakat Zjdanovs och Sjrbakovs för tidiga död. Endast dessa två döda partiledare figurerade som offer för konspirationen. Inte en enda *levande* partiledare nämndes som ett potentiellt offer.

Detta utelämnande var inte oavsiktligt. Dess betydelse blir tydlig när man jämför detta åtal med de anklagelser som gjorts i tidigare jämförbara fall. I varje utrensningsrättegång påstods det att ”terroristerna” förberedde sig för att i första hand mörda partiledarna: Stalin, Molotov, Kaganovitj och andra. Den anklagelse som riktades mot läkarna i Kreml skapade ett häpnadsväckande nytt mönster. Inte nog med att den inte innehöll så mycket som en antydning om en konspiration mot levande civila ledare – den betonade med eftertryck att ”konspiratörerna” i första hand eller snarare uteslutande arbetade mot militären.

Efter det officiella förnekandet av anklagelsen framstår denna sista omständighet som ännu mer betydelsefull. Man måste fråga sig vilka motiv ministeriet för stats säkerhet hade när det pekade ut militära ledare som de enda måltavlorna för den imaginära konspirationen.

Ministeriet hade uppenbarligen för avsikt att bygga upp marskalkarnas och generalernas prestige och tona ned partiledarnas betydelse. Under samtliga utrensningsrättegångar hade mordmotivet en bestämd funktion. Det hade beräknats för att öka auktoriteten hos de blivande offren för konspirationen. Åklagare, domare och press hade sagt till nationen: ”Dessa är våra oersättliga ledare. Deras liv är det mest värdefulla för vår sak. Även fienden vet detta, och det är dem han siktar på. Vi borde samlas till deras försvar.” I ”läkarkomplotten” var mordhistorien avsedd att peka på samma moral. Ministeriet för statens säkerhet var ute efter att sätta marskalkarna och generalerna på en piedestal och, underförstått, nedvärdera partiledarna.⁵

⁵ Ministeriet kan ha siktat ännu längre. Arresteringen av läkarna kan ha varit avsedd som en förberedelse för arresteringen av Malenkov själv. Läkarna sades ha påskyndat Zjdanovs död. Eftersom det var en utbredd uppfattning att Zjdanov hade varit Malenkovs rival, skulle det i nästa skede ha varit lätt att peka ut Malenkov som ”mördarnas” främsta anstiftare. Men detta är bara en hypotes. De militära ledarnas speciella roll i hela affären är dock inte hypotetisk, även om inte alla de som nämns i kommunikén är inblandade.

Handlade cheferna för säkerhetspolisen på eget initiativ när de gav marskalkarna och generalerna äran att vara de enda potentiella offren för en konspiration? Eller var det kanske så att vissa av de militära cheferna inte var främmande för att bli hyllade som nationens hjältar och outhärliga ledare? Säkerhetspolisen hade ingen särskild anledning att ge denna oegennyttiga tjänst till marskalkarna och utesluta partiledarna, såvida den inte agerade mot de senare med de förras medverkan eller på deras anstiftan. Martyrskapets ära har mer än en gång förstärkt ett maktanspråk; och ett maktanspråk var underförstått i den ursprungliga berättelsen om "läkarkomplotten". Vi behöver inte nödvändigtvis tillskriva någon av arméledarna personliga politiska ambitioner. De kan ha tagit ett första steg mot maktövertagande utifrån övertygelsen att det var deras plikt att omintetgöra de reformer och fredsförslag som Malenkov övervägde. De kan ha agerat utifrån övertygelsen att den nya politiken skulle försvaga Ryssland militärt.

Vi har sagt att berättelsen om "läkarkomplotten", uppmaningen till vaksamhet och kampanjen mot judarna var beräknade att skapa en atmosfär av nationalistisk och krigsliknande hysteri, som skulle ha uteslutit alla möjligheter till inrikespolitiska reformer och en försonlig utrikespolitik. Det bör kanske tilläggas att de extrema yttringarna av rysk nationalism i regel har initierats eller uppmuntrats av armén, medan partiet bara har medverkat till dem frivilligt eller motvilligt. Det var armén som underblåste kulten av Kutuzov, Suvorov och de andra traditionella hjältarna inom den ryska nationalismen, och arméns inflytande kunde skönjas i kampanjen mot utlänningar, "rotlösa kosmopoliter" och andra "säkerhetsrisker".

Mellan januari och mars 1953 kastade en rysk Bonaparte sin skugga framför sig. Han har tvingats att dra sig tillbaka. Han kanske nu står i bakgrunden och betraktar scenen. Om Malenkovs regering inte kan bemästra situationen, om missnöjet är utbrett, om den sociala disciplinen bryts ned till följd av reformerna och om faror från utlandet sammanfaller med inre oroligheter, då kommer krigsherren att träda fram igen och gripa makten, med eller utan hjälp av stalinismens förbittrade dödgrävare.

En militärdiktatur skulle varken innebära en kontrarevolution i marxistisk mening eller ett återupprättande av stalinismen. Rysslands militära intressen kräver att den nuvarande ekonomiska ordningen bevaras, och ingen militär ledare kan eller vill göra något för att förändra den i grunden. Hans inställning till arvet från bolsjevismen skulle knappast skilja sig särskilt mycket från Napoleons inställning till arvet från jakobinismen. Han skulle inte känna sig bunden till någon partitradition och han skulle med sin egen krigiska prakt fylla det tomrum som den avsomnade Stalinkulten lämnat efter sig. Även han skulle tvingas att rationalisera och modernisera regeringssystemet, men han skulle göra det på strikt auktoritär grund. Om de interna spänningarna skulle bli akuta skulle han försöka lindra dem genom militära äventyr utomlands. Han skulle då kunna utmanövrera Napoleon och, innan han själv gick under, lägga Europa och Asien för Rysslands fötter.

Demokratisk förnyelse

Utsikterna för en militärdiktatur är inte helt realistiska, men ändå osannolika. Det ryska folket skulle behöva visa sig vara extremt omoget för att byta ut *nagans* styre mot svärdets.⁶ Den nuvarande reaktionen mot stalinismen tyder på att nationen har vuxit ifrån det auktoritära förmyndarskapet. Malenkovs reformer återspeglar en folklig längtan efter frihet. Frihet kan visserligen ge upphov till missnöje och leda till oordning och anarki, vilket skulle vara en stående inbjudan till en ny diktator. Men frihet leder till sådana bedrövliga resultat endast i nationer som är för fattiga, eller regimer som är för konservativa, för att tillfredsställa folkets materiella behov. I tomma magar blir friheten sur. Men Ryssland är inte längre så fattigt och

⁶ *Nagan* – en revolver, ursprungligen av belgiskt fabrikat, som var säkerhetspolisens standardvapen under en lång period.

regimen är trots allt inte så konservativ. De ekonomiska framsteg som gjordes under Stalin-tiden har äntligen gett folket ett mått av välfärd som bör möjliggöra en ordnad avveckling av stalinismen och en gradvis demokratisk utveckling.

Samtidigt som Malenkovs regering slog till mot säkerhetspolisen beslutade den också om en generell sänkning av priserna på de flesta konsumtionsvaror. Sänkningen, som varierade mellan 5 och 50 procent, var den sjätte åtgärden av detta slag som genomförts under de senaste tre åren. Eftersom lönerna antingen har stigit eller legat stilla har den samlade effekten av prissänkningarna blivit en avsevärd höjning av levnadsstandarden. Det är sant att även den högre standarden ligger långt under den amerikanska och till och med under den västeuropeiska standarden. Men en jämförelse mellan nationella levnadsstandarder är i stort sett irrelevant för bedömningen av Rysslands moral.

För människor som reser sig ur den allra djupaste fattigdomen spelar det ingen eller mycket liten roll att de inte har tillgång till några av de avancerade faciliteter och lyxvaror som äldre industrinationer har, att de inte har några bilar, kylskåp, dammsugare och tvättmaskiner, vars existens de ofta knappt känner till. De är medvetna om att de är mycket bättre matade, klädda och skodda än någonsin tidigare, att staten ger deras barn de mest omfattande möjligheterna till utbildning och att planekonomin garanterar anställningstrygghet. De kan också hoppas att deras kraftigt expanderande industri, om det inte blir krig, snart kommer att göra det möjligt för dem att få tillgång även till mer utvalda varor och tjänster. Under sådana förhållanden kommer den folkliga tillfredsställelsen att växa, och det gör också det folkliga förtroendet för en regering som äntligen börjar uppfylla löftet om ett bättre liv.

Stärkt av denna stämning litar Malenkovs regering uppenbarligen på sin förmåga att avvika från den stalinistiska regimen utan att framkalla farliga oroligheter och utsätta sig för effektiva motangrepp från sina motståndare.

Förutom detta positiva skäl har de nya makthavarna ett negativt och mindre uppenbart skäl till självförtroende.

Auktoritära regeringar som har inlett liberala reformer har ofta funnit att sådana reformer hotar deras själva existens och har snabbt slagit till reträtt. Men ibland, även om det är mycket mer sällsynt, har reformer som genomförts i tid avvärjat folkets förbittring och stärkt den rådande ordningen. När missnöjet är djupt, starkt och politiskt artikulerat kan en auktoritär regering inte rädda sig själv genom reformistiska eftergifter. Varje eftergift ses som ett tecken på svaghet och uppmuntrar dess oförsonliga motståndare. Detta var till exempel Nikolaj II, den siste tsarens, ståndpunkt. År 1905 inledde han en ”reformernas era”, men tvingades sätta ett abrupt stopp för den. Mot slutet av tsardömet ledde alla vägar till revolution: reformerna stärkte revolutionärernas ställning; förtrycket intensifierade folkets förbittring och förberedde den slutliga explosionen.

I motsats till detta isolerade Alexander II:s reformer 1855-61 tsardömet radikala motståndare och omöjliggjorde revolution under ett halvt sekel. Det sociala missnöjet hade varit tillräckligt starkt för att kräva reformer, men det var inte tillräckligt utbrett och artikulerat för att använda regeringens eftergifter som utgångspunkt för en total attack. Revolutionärer som under Alexander II:s regeringstid gick till bönderna för att berätta att tsaren hade lurat dem, blev misshandlade av bönderna och förda till närmaste polisstation.

Malenkov-regeringens ställning påminner mer om Alexander II:s än om Nikolaj II:s. Nationens politiska stumhet i slutet av Stalintiden är en tillgång för Stalins efterträdare. Folket hade så små förväntningar på en förändring, och var så oförmögna att uppnå den att de skulle ha blivit upprymda även av de mest blygsamma reformer – och Malenkovs reformer är inte alls så blygsamma. Kontrasten mellan läget i april 1953 och läget i april 1952 talar redan mer

till de nya makthavarnas fördel än de själva gör. Den som lyfter sin hand mot regeringen skulle hamna under ett moln av folklig misstänksamhet som en som stör de hälsosamma förändringarna. Folkets tålmod och hoppfullhet kan säkra stabiliteten i Malenkovs regering och chansen till en gradvis demokratisk förnyelse av regimen.

Vad ska man förstå med denna ”demokratiska förnyelse”?

Början består av att avskaffa den regeringspraxis enligt vilken all auktoritet och beslutsmakt ligger hos en enda ledare. Denna praxis kännetecknade den stalinistiska administrationens arbete från topp till botten. Envåldshärskaren i Kreml hade kopior av sig själv på alla nivåer inom regering och parti. Partisekreteraren i ett distrikt eller chefen för en provinsförvaltning var lika lite föremål för kontroll underifrån och lika godtycklig i sin maktutövning som Stalin själv. Under de senaste åren har partiet upprepade gånger försökt sätta stopp för denna situation, men förgäves. Tjänstemännen där nere dansade efter den melodi som spelades på första fiolen i Kreml. Så länge enväldet var ohämmat och obegränsat i toppen av regeringen, trotsade den godtyckliga makten längre ner alla försök att tämja den.

Detta har börjat förändras. Tvärtemot förväntningarna har Malenkov inte ”klivit in i Stalins skor”. I toppen har kommittéstyre ersatt en regering som styrs av en enda ledare. Ministerrådet och centralkommittén, inte Malenkov, talar å regeringens och partiets vägnar. På så sätt har en praxis som rådde under den leninistiska perioden, till en viss gräns, återinförts.

Övergången har underlättats av det faktum att Führerprincipen inte ens under Stalin blev partiets princip. Den praktiserades i strid med den vedertagna teorin, inte i enlighet med den. Trots Stalinkulten inpräntades föreställningarna om ”*demokratisk centralism*” i partiets medvetande tillräckligt ihärdigt för att göra det möjligt för Stalins efterträdare att bryta med den autokratiska principen utan att nödvändigtvis framstå som att de avvek från stalinismen. Det brukade sägas om inkquisitionen att den gjorde sig själv ogjord eftersom den, även om den torterade otrogna och kättare på det mest okristliga sätt, fortsatte att predika evangeliet och lära de troende att ”älska din nästa”. På samma sätt har stalinismen bidragit till sin egen undergång genom att predika leninismens proletärt demokratiska evangelium.

Kommittéstyre förutsätter fri diskussion, åtminstone inom kommittén. Kravet på fri diskussion inom partiet hördes ofta under Stalins sista år, och partiledarna riktade det till gräsrotterna. Men ingen kunde ta uppmaningen på allvar och agera utifrån den så länge det inte fanns några tecken på fri diskussion högre upp, och så länge säkerhetspolisens fruktade agenter lyssnade. Nu har uppmaningen äntligen fått en mer äkta och övertygande klang.

Men för en nation och ett parti som har hotats och belagts med munkavle under decennier kan inget vara så svårt som att återfå rätten att tala. Fri diskussion? Men vad är det som ska diskuteras? Hur ska man komma igång? Vem ska inleda diskussionen och om vilken fråga? Och om förtrycket återvänder, vad händer då med dem som öppnat munnen? Osäkerhet, förlägenhet och pinsam tystnad är det första svaret på vädjanden om fri diskussion.

Man kan avläsa denna stämning även i den sovjetiska pressen. Skribenterna har fått höra att de inte behöver fortsätta att mumla de gamla magiska formlerna, och att de borde hantera händelser och idéer mer fritt. Hur trötta de än måste vara på de gamla formlerna känner de sig vilsna utan dem, och de vet inte vad de ska säga.

Återigen måste de nya makthavarna föregå med gott exempel. De måste själva börja diskutera statsangelägenheter offentligt. Men de är naturligtvis rädda för att göra det. Om de börjar ventilera sina meningsskiljaktigheter i detta tidiga skede kommer de att ge intryck av oenighet och svaghet. De föredrar att lösa sina oundvikliga meningsskiljaktigheter inom sin egen snäva krets och visa landet och världen att de inspireras av en enda vilja. Deras tvetydiga inställning

till den stalinistiska ortodoxin tillåter dem inte heller att uppriktigt förklara inriktningen på sin politik, eller ens att själva se den klart.

Men förr eller senare måste de föregå med gott exempel. Antingen kommer deras egna meningsskiljaktigheter att bli tillräckligt stora och skarpa för att tvinga några av dem att vädja till den allmänna opinionen om stöd, eller också kommer gräsrotterna, som ständigt uppmanas att använda sina demokratiska rättigheter, att efter en tid av förvirring och tystnad börja tala. Och diskussionen där nere kan bli kaotisk och anarkistisk, om inte vägledning erbjuds uppifrån.

Den process genom vilken nationen kan lära sig att forma och uttrycka sina åsikter kan till en början vara långsam och svår. Den kan bara börja inifrån kommunistpartiet. Antingen av självbevaringsdrift eller av tröghet kommer regimen att fortsätta som ett enpartisystem under många år framöver. Det behöver inte vara ett stort hinder för den demokratiska utvecklingen så länge partimedlemmarna tillåts säga sin mening i alla politiska frågor. Alla politiskt sinnade och aktiva element i landet finns ändå i kommunistpartiets led, om så bara för att det inte har funnits något annat parti att vända sig till. Och inom kommunistpartiet finns redan olika möjliga tendenser som kommer att aktualiseras och utkristalliseras i samband med diskussioner inom partiet. Olika nyanser av internationalism och nationalism kommer att väckas till liv. Olika attityder gentemot bönderna kommer att komma till uttryck. Motstridiga åsikter kommer att uppstå om takten i den fortsatta industrialiseringen, konsumentintressen, utbildningsfrågor och en mängd andra viktiga problem.

När det styrande partiet väl börjar diskutera sina angelägenheter kan det inte monopolisera diskussionsfriheten länge till. Det kan inte förbjuda medlemmar i andra organisationer – fackföreningar, kollektivjordbruk, kooperativ, sovjeter och utbildningsorganisationer – att göra vad dess egna medlemmar tillåts och uppmuntras att göra.

Den kommande epoken kan således föra med sig en hisnande omsvängning av den process genom vilken sovjetdemokratien under revolutionens första dagar förvandlades till ett envælde.

Den leninistiska regimen började inte som ett enpartisystem. Tvärtom var dess första löfte, som gavs i god tro, att den skulle behandla alla partier som inte motsatte sig revolutionen med vapen i hand med tolerans – det skulle finnas plats för alla dessa partier inom den nya sovjetdemokratien. Lenins regering, som kämpade för revolutionens liv och för sitt eget liv, bröt detta löfte. Den krossade sovjetdemokratien och förbjöd alla partier. Men den bevarade fortfarande demokratien inom bolsjevikernas led. Den kunde dock inte tillåta bolsjevikerna den frihet som den hade förvägrat andra. Lenin fortsatte att inskränka den inre partidemokratien och Stalin avskaffade den.

Den omvända processen kan bara inledas med att kommunistpartiet får ett demokratiskt inflytande. Endast därifrån kan yttrandefriheten spridas till andra organ och täcka ett allt större område, tills en fullfjädrad sovjetisk demokrati uppstår, uppbackad av en hög industriell civilisation och av ett modernt socialistiskt system.

Historiskt sett har kommunistpartiet förlorat sin egen frihet eftersom det förvägrat andra den. När det äntligen återfår friheten kan det inte annat än återlämna den till andra.

Detta stora mål skymtar fortfarande bara svagt vid en avlägsen horisont. För att komma närmare det behöver Ryssland fred, fred och återigen fred. Hur halvhjärtade Malenkov-regeringens avsikter än må ha varit och vilket dess slutliga öde än må ha varit, så har den redan den historiska äran att ha tagit de första stegen som bör leda till en demokratisk förnyelse.

Under årtionden förbjöds friheten i Ryssland eftersom den var, eller antogs vara, socialismens fiende. Om Ryssland hade varit fritt att välja sin egen väg skulle det knappast ha marscherat i den riktning som bolsjevismen har lett det. Men friheten kan återigen bli socialismens allierade och vän, och då kan de fyrtio åren av ökenvandring vara över för den ryska revolutionen.

Översättning: *Martin Fahlgren*

Kommentar

Deutscher förutspådde att utvecklingen skulle kunna ta tre olika vägar. I själva verket skulle ingen av dessa bli verklighet, även om en begränsad ”demokratisk förnyelse” inträffade sedan Chrusjtjov under åren 1954-55 vunnit maktkampen mot Malenkov-gruppen (som när Deutscher skrev sin bok fortfarande dominerade) och Molotov – denna seger manifesterades vid den 20:e partikongressen 1956. Men kort därefter skedde också ett bakslag, med bl a Ungernrevolten.

Deutscher redogör för denna utveckling i flera böcker och många artiklar under de följande åren, se lästipsen nedan.

När Chrusjtjov (i oktober 1964) avsattes och ersattes av Brezjnev, skedde ett visst återfall i stalinism, men inte heller det var särskilt genomgripande.⁷

Deutscher skrev ganska lite om utvecklingen under Brezjnevs första år vid makten – uppenbarligen hann han inte bilda sig en klar uppfattning om vartåt Sovjet var på väg, däremot engagerade han sig mycket i frågor som rörde Vietnamkriget.

Deutscher dog hösten 1967 och fick därför inte möjlighet att följa den vidare utvecklingen, som under Brezjnev (1964-1982)⁸ alltmer karakteriserades av stagnation och korruption.

Gorbatjov som 1985 blev kommunistpartiets generalsekreterare, försökte ta itu med landets problem med ett reformprogram under slagorden ”glasnost” och ”perestrojka”, men han misslyckades och 1991 upplöstes Sovjet.⁹

Deutschers var i hela sitt liv en optimist: Han var övertygad om att Sovjetunionen på sikt skulle utvecklas till en socialistisk demokrati. Tyvärr kom denna optimism på skam.

Lästips

På marxistarkivet finns flera andra Deutscher-texter om utvecklingen i Sovjet efter Stalins död:

[Svar till kritiker](#) – Deutscher går i svaromål mot kritik av boken *Ryssland efter Stalin*

[Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) (bok)

[Chrusjtjov om Stalin](#) (1956) – om Chrusjtjovs ”hemliga” tal vid SUKP:s 20:e kongress

[Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#) (1959)

[Sovjetunionen efter Stalin](#) (1956-1967) – artikelsamling

Se även:

Tony Cliff: [Vid vägs ände – Deutschers kapitulation till stalinismen](#)

⁷ Man försökte bl a rehabilitera Stalin, se t ex [Om försöken att återupprätta Stalin](#) av Roy Medvedev och [Öppet brev till SUKP:s centralkommitté](#) av L Petrovskij

⁸ Svenska Wikipedia: [Leonid Brezjnev](#)

⁹ Se svenska Wikipedia: [Sovjetunionens historia 1953–1985](#) och [Sovjetunionens historia 1985–1991](#), samt uppslagsordet [Michail Gorbatjov](#)

Peter Sedgwick: [Tragikerns tragedi: Ett bokslut över Isaac Deutscher](#)

Max Shachtman: [Deutschers Stalin](#) (utgår från Stalin-biografin)

Andra texter om Sovjet efter Stalin

[Det stalinistiska arvet](#). En antologi sammanställd av Tariq Ali

Wolfgang Leonhard: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) och [Det nya Sovjet 1956-1961](#)

Chrusjtjov-epoken:

Nikita Chrusjtjov: [Arvet efter Stalin](#). Kapitel 9 ur *Chrusjtjov minns*.

Martin Fahlgren: [Chrusjtjovs tal 50 år](#) och [Chrusjtjovs väg till makten](#)

Roy Medvedev: [Nikita Chrusjtjov](#) (bok)

Sovjetepoken i ett historiskt perspektiv:

Perry Anderson: [Två revolutioner](#) (jämför Sovjet och Kina)

Eric Hobsbawm: ["Realsocialismen"](#)